

М. І. ГЛАДКИХ

Пізньопалеолітичні житла, методи їх консервації та експонування

Пізній палеоліт характеризується розвинутим мисливсько-збиральницьким господарством на базі використання кам'яних і кістяних знарядь, продуктивними засобами колективного полювання на великих стадних тварин (мамонта, бізона, північного оленя). Ці умови сприяли тому, що первісні колективи подовгу залишались на одному місці. На рівнинах, де не було печер, люди будували довгочасні утеплені житла.

Перші пізньопалеолітичні житла в нашій країні були відкриті в кінці 20 — на початку 30-х років. Відкриття пам'яток і розробка методів їх вивчення — загальноєвропейське досягнення радянської археологічної науки. Пізньопалеолітичні поселення і житла — одне з важливих джерел вивчення соціальної організації і економічної структури стародавнього суспільства, побуту населення, його сімейно-шлюбних відносин.

Житлові споруди цієї доби трохи заглиблені в землю, конічної або напівсферичної форми, круглі та овальні в плані. Вони близькі за типом до зимових жител північних народів. Основним несучим елементом їх конструкції були дерев'яні жердини, які перекривались шкурами і зверху обкладались кістками великих тварин та землею. Будівельний матеріал розташовувався на поверхні житла таким чином, що найбільші і найважчі фрагменти (черепи, нижні щелепи, крижові кістки і трубчасті кістки кінцівок мамонта) укладались біля основи стін. Легкі кістки (лопатки і невеликі бивні мамонта) займали середню частину нахилених стін, а ще легші (роги північного оленя, ребра тварин) вінчали конструкцію. Інколи стіни і дах підтримувались зсередини дерев'яними опорами. В середині житла були вогнища для готування їжі й освітлення, місця, відведені для обробки каменю і кісток, «олтарі» з культовими предметами. Навколо домівки розташовувались ями з запасами кісток, що використовувались як будівельний і паливний матеріал та сировина для виготовлення знарядь. Житла разом з ямами становили господарсько-побутовий комплекс.

Під час руйнування, коли підгнивали жердини, які підтримували стіни й покрівлю, вся конструкція завалювалась всередину житла, перекриваючи собою предмети побуту і залишки вогнищ на долівці. Внаслідок нахилу стін це скучення кісток зберігає певний порядок: важкі лежать по периметру завалу, трохи легші — в середній його частині і зовсім легкі — в центрі.

Залишки пізньопалеолітичних жител є частиною культурного шару, який під час вивчення археологічних пам'яток завжди підлягає руйнуванню. Однак важливість жител як історичного джерела і розуміння їх цілісності як археологічної пам'ятки зобов'язують дослідників до того, щоб зберегти недоторканими елементи конструкції в їх взаєморозташуванні, подбати про консервацію залишків жилого комплексу і після завершення розкопок перетворити його в експозиційний об'єкт.

Зараз існує три методи консервації та експонування пізньопалеолітичних жител і господарсько-побутових комплексів.

Перший метод, застосований О. М. Рогачовим під час розкопок Аносівського поселення в с. Костьонки на Дону, полягає в тому, що всі кістки, які входили в конструкцію житла і заповнювали ями-сховища, залишались на місці розкопу. Оскільки площу поселення перекривали пізніші відклади, то залишки житла виявились на дні квадратного розкопу глибиною понад 2 м. Над ним було споруджено павільйон, всередині якого по краю влаштовано оглядову галерею. Безпосередньо до залишків поселення ведуть сходи. З метою консервації кістки насичувались розчином синтетичної смоли. Таким чином, археологічний розкоп перетворився в своєрідний музей, особлива цінність якого полягає в тому, що всі його експонати — сліди життєдіяльності стародавньої людини — зберегли своє природне взаєморозташування. Це дає можливість судити і про характер житла в цілому, і про правильність запропонованої реконструкції.

Другий метод застосували І. Г. Підоплічко та І. Г. Шовкопляс. Він характеризується тим, що залишки конструктивних елементів житла після ретельної фіксації їх у розкопі знімаються та переносяться в стаціонарне музейне приміщення, де проводиться скелетна реконструкція пам'ятки в натуральну величину. Несучі елементи конструкції виготовлено з сучасних матеріалів. Кістковий матеріал піддається консервації. Доцільність такого методу полягає в тому, що дослідницьким шляхом перевіряється правильність місця окремих конструктивних елементів стін і покрівлі, визначеного в результаті планіметричного аналізу завалу житла, а також правильність реконструкції в цілому. В Палеонтологічному музеї АН УРСР експонуються мізинське житло з розкопок

І. Г. Шовкопляса та Межирицьке з розкопок І. Г. Підплічка. Другою позитивною рисою такого методу є те, що розширюються можливості експонування пам'ятки, ознайомлення з нею великого кола відвідувачів. Це важливий засіб пропаганди історичних знань, виховання дбайливого й уважного ставлення до скарбів минулого.

Третій метод вперше використали М. І. Сікорський та І. Г. Шовкопляс в Переяслав-Хмельницькому етнографічному музеї просто неба. Залишків Добранічівського господарсько-побутового комплексу з розкопок І. Г. Шовкопляса вони не розбирали під час польових досліджень, а перенесли великими монолітами разом із землею, що оточувала знахідки, на територію музею. Тут було відновлено ситуацію, зафіксовану під час розкопок. За допомогою додаткових експозиційних засобів разом з демонстрацією залишків пізньопалеолітичного житла розкривається тема життя первісного мисливсько-го колективу. Цей метод поєднує в собі позитивні сторони двох попередніх. По-перше, відвідувачам музею демонструється зовнішній вигляд археологічного розкопу, видобуті з нього матеріали та методи їх наукової інтерпретації. По-друге, залишки пізньопалеолітичного житла, перенесені на територію музею, стають в ряд інших архітектурних споруд, що визначає їх місце в історії будівництва.

Всі ці методи консервації і експонування пізньопалеолітичних жител і господарсько-побутових комплексів однаковою мірою заслуговують на увагу. Вибір того або іншого з них залежить перш за все від цілей і завдань дальшого дослідження пам'ятки, а також від її стану.